

EMBERI JOGOK ÉS KERESZTÉNY ETIKA

ZLINSZKY JÁNOS
professor emeritus (PPKE JÁK)

Az emberi jogok erkölcsi töltetű tételek. Létező értékeket hordoznak. Értékeik az európai közös kultúra három alappilléréből vezethetők le, a görög filozófia, a római jog és a keresztény etika három pillérén nyugosznak. Az újkori Európa számára értékeiket, mind a filozófia terén, mind a jog terén, a kereszténység közvetítette. A közvetítés a középkor végére, úgy látszott, megtörtént, állandósult helyzetet teremtett, mind tudományos igazságok, mind erkölcsi gyakorlat terén. Azonban az egyensúly belülről megbomlott. A tudomány továbbra is kereste az igazságot. Az egyén kereste a lelkiismerete szerinti üdvösségét. A humánus kereste a maga kibontakozását. Közben pedig az anyagi javak hirtelen megmutatkozó bősége elvakította az embert – az arany csillogása elnyomta a szeretet világát. Az állami, közönségi túlhatalom, a fegyverek pillérén nyugvó értékrend, a 20. század többségi uralma elnyomta az örök igazságokat. Mikor újra felfedezni látszottunk azokat, kiderült, hogy nincs igazi alapjuk. Csak az értékvalóság, igazság, emberi egyéniség keresztény pilléreirein tudnak biztonsággal megállni, az embert szabaddá tenni és szabadon érvényesülni.

Minden ember egyenlő méltóságú személy.

Emberi méltósága alapján a természetes emberi személyt szabadság illeti meg, az értelem, az akarat és az érzelem szabadsága. Szabadság illeti meg élete önálló alakítására, család, és otthon létesítésére, alkotó (értelmes), a létfenntartást biztosító munka végzésére. Megilleti az embert természettől a neki adott élet lehetőségeinek kibontása időben (élete folyamán), térben (a választott hazában) és emberi kapcsolatokban (elődei iránti kegyelet, utódei nevelésének szabadsága és a választott társal az emberi természetes közösségek kölcsönös megélése).

Megilleti a szabadság a maga belső világának, világnézetének alakításában, ítéletei és meglátásai nyelvi megfogalmazásában, kinyilvánításában és megosztásában másokkal, a létfeltételek biztosítására való együttműködésben.

A létfeltételek alsó (primer) szinten anyagiak, felsőbb szinten műveltségiek (kulturálisak), legfelsőbb szinten értékvalósítók. E létfeltételekből senki sem sajátíthat ki annyit, hogy másoktól a minimális szükségemet elvonja – sőt, a minimálisan

szükségeset akár saját, egyébként jogos igényei és lehetőségei korlátozásával is, köteles a társadalom minden tagja annak bármely tagja részére biztosítani.

Az egyes emberek egymásnak, a csoportok tagjaiknak és más csoportoknak a szabad, biztonságos, autonóm (öntörvényű) élet lehetőségét kölcsönösen biztosítani tartoznak.

Ez az egyéni autonómia a magánszféra alakítására, annak mások részéről való feltétlen tiszteletben tartására vonatkozik, és az emberi élet, személy, életfunkció tárgyiasításának feltétlen tilalmát jelenti – ami alól maga a személy sem adhat általános felmentést.

Az embert természettől – méltósága alapján – megillető szabadság és életlehetőség társadalmi szintű biztosítása rendet igényel. A társadalom belső rendje alakításában a társadalom (csoport – nép, nemzet, országlakosok –, település, önkéntes társulás, család, stb.) minden emberré érett tagjának szabadsága részt venni (*quod omnes tangit, ab omnibus approbetur*).

Társadalmi szinten a szabadság az egyes ember számára lehetőség, a többiekkel szemben igény, mégpedig jogrend által biztosítandó és hatalom által kikényszerítendő (alapjog).

Az egymással közösséget érző, tudatosító társadalmi csoport (nyelv, kultúra, származás, faj, lakóhely közössége) elvben – ha képes arra és igényt formál rá – jogosult öntörvényű társadalmi csoportot (nemzetet) körülhatárolt és hatalma alatt tartott területen (országban) létesíteni, és ennek szuverenitását más szuverén közösségekkel elismertetni. Az elismerés megadása a szuverén közösségek között kialakult elvek (nemzetközi jog) alapján a többiek erkölcsi kötelessége, azonban erőszakkal ki nem kényszeríthető. A jog, akár egyének közt, akár közösségek közt, a béke rendje.

Nagyon tömören ennyiben lehet összefoglalni az ENSZ alapokmánya, illetve az emberi jogok chartája alapján biztosítani kívánt alapvető szabadságokat, értékeket. Tudott dolog, hogy az ENSZ alapokmánya elsősorban az európai kultúrkörben kialakított értékeket kívánta – hosszas forrási, érési folyamat, kontinenseket megrontó önkényes hódítások, valamint az európai és tengerentúli nemzetekben lezajlott forradalmi, felvilágosodott változások eredményeiből leszűrve, majd a 20. század keserű tapasztalatain okulva – az egész világ számára megfogalmazni. Ez az európai, a tengerentúl is elterjedt kultúra viszont három pilléren nyugszik, nyugodott, kialakulásától kezdve: ezek a görög bölcsélet, a római jog és a keresztény etika. (Koschaker)

Mindhárom pillér meglátásaiban szellemi termék – az értékek középső rendjének gyümölcse. Az alapjogi elvek megfogalmazásában közrejátszhatott az erősek és ügyesebbek részéről a status quo fenntartására való törekvés, a rablott zsákmány globális méretű legalizálási igénye, illetve a piac zavartalan működéséből remélhető nagyobb és kényelmesebb profit ígérete. Nagyon is anyagi szempont. Mégis, mindhárom pillér a maga valóságában értékrendszer, a legmagasabb valóság-kategóriák megragadása, bevitele a nemzetközi köztudatba. (Még ha a megfogalmazók az utolsó percben meg is rettentek attól, hogy saját értékrendjükkel, saját európai alapjaikkal valóban, akár csak előbeszéd vagy nyilatkozat szintjén is, vállalják az eszmei közösséget a tervezett közös alaptörvényben.)

A görög filozófia három előljáró nagyja így építette fel annak monumentális épületét: Szókratész azon a meggyőződésen, hogy ha az értelemmel megragadtatjuk az igazat, ami jó is (*ens et bonum convertuntur*), úgy az megragadó erővel fog hatni az ember akaratára és jóra hajlítja. A helyeset felismerő értelem jóra viszi az emberi cselekvést. Értékessé teszi. Platón a maga eszmevilágában igyekezett megmutatni, hogy a tisztánlátás, a létvalóság felismerése alkalmas arra, hogy az embert és környezetét, világát abba az irányba mozdítsa, hajtsa, amely megfelel az eszmei, az ideális jónak, a tökéletesnek és teljesnek. Végül Arisztotelész a maga nagy szintézisében ugyan elismerte az érték objektív valóságát a maga különös létformájában, mégis megállapította, hogy az értékek világa, az etika, nem építhető fel *theoria* révén, hanem csak az emberi cselekvés gyakorlatában, épp úgy, mint a gazdálkodás, vagy a közügyek igazgatása: mindezek a gyakorlat, a *praxis* területéhez tartoznak.

A római jog a maga kicsi köréből nőtt fel a *regere populos* hatalmas feladatára. Kötelességének tekintette *pacis imponere morem orbi* – a világban a béke erkölcsi rendjének megvalósítását. Kezdetől érzekelte a feladat kettősségét. A közösség ügyeiben a hatalom teljes gondossággal, elkötelezettséggel való gyakorlását írta elő, *diligentius exactiusque* és *bona fide* való gyakorlatot. A köz ügyekben *salus rei publicae suprema lex*, és előtte minden, még oly védett magánérdek is, meghajol. A magánkapcsolatokat azonban az egyéni hasznosság – *singulorum utilitas* – irányítja, és itt az kívánható meg, hogy az egyenlő jogú polgárok szabadságát a mások érdekszférájának tiszteletben tartása határolja le: *honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere!* A két vezérlő szempont és a két erkölcsi kívánalom – *diligenter, fide* és *honeste* elég volt ahhoz, hogy a belső rendnek művészileg kidolgozott, igazságos rendszerét a gyakorlaton keresztül jól meg lehessen valósítani. Nem volt a rend működése magától értetődő. Tanítani kellett, hirdetni. Közhírré tenni. Nem hatott eleve a belső meggyőződés erejéből: ki kellett kényszeríteni, meg kellett védeni. Belül félték, így Ovidius, kívül gyűlölték, vallja Tacitus.

A római közjog világának kezdetől része volt a szent dolgok rendje, a papok közreműködésével. A magán jogosultság fogalma, a *ius*, megállt a köztudomás talaján, legfeljebb időnként megfogalmazni, *dicere*, volt szükséges. A közre kötelező jog ezzel szemben, a népek ügyeit rendező fas, nem megegyezés tárgya, hanem szent tudomány – bár a gyakorlatias rómaiak az idegen istenekkel is kiegyezni törekedtek. Mindenesetre, amikor a kereszténység három század elteltével meghódította a palotát, egyúttal természetességgel foglalta el a régi istenek helyét az Egy Isten, a régi *religio* helyét az új hitvallás, a *sacerdotes* helyét a közjogban az új hierarchia. (A szerep az őszövétség hagyományából közelítve talán nem is volt oly idegen!)

A kereszténység etikája nem állt gyökeres ellentétben a filozófia és a jog értékeivel. A filozófia az igazságot kutatta: a kereszténység az Igazság lelktől várta tanításai sugallatát. Szent Ágoston nagy szintézise a platóni idealizmus világával, Aquinói Szent Tamás Arisztotelészre épülő hatalmas dogmatikai és bölcséleti, tomista rendszere megmutatták, hogy a *veram non falsam filosofiam* kereső elme nincs ellentétben Krisztus tanításával. A ferencesek és dominikánusok szent szegénysége, egyszerű emberek között hirdetett örömhíre, igéje nagyon hasonlított a szókratészi meggyőzés közös igazságkereső gyakorlatához. Ám ugyanezt el lehetett mondani a jog békés, bár néha kényszerítő, rendjéről is. Az élet tisztelete, a személy szabadsága, minden

ember üdvösségre hivatott volta, a házasság kötelékének szentsége, a munka felemelése társadalmi alapértékké, az ígéret, a nyilatkozat, az eskü komolyan vétele, az uzsora tilalma mind összecsengő tételei voltak – hogy csak néhány példát említsünk – jog és vallás tételeinek.

Mégis, a kétféle jogrend, a közösségi és a magánéleté, egészen más téren okozott gondot. Az – Isten kegyelméből trónra került – uralkodó legislator volt, szava törvény, az Egyház pedig a *ius divinum*, az isteni jog interpretatora, nem legislatio, hanem *iusdictio* hatalmával, amely *ius dicere, non ius facere potest*. Második helyen állt hierarchiája a jogalkotás és jogalkalmazás körében a világi uralkodó imperiuma mögött. A jog viszont, amelyet magyarázott és alkalmazott, az isteni törvény, felette állt az ember alkotta közjognak, tételei elsőbbséget követelhetek maguknak, amint az uralkodó is, hívóként, alá volt vetve az Egyház oldó és kötő hatalmának, noha annak nagyjai hűséggel tartoztak neki investitúciójuk szerint. Ez óhatatlan ellentmondásokhoz vezetett.

Az egyházzal egyetértésben az állam megkövetelte alattvalóitól, hogy az igaz hit tételeit elfogadják, és előírásait, életvitelre és erkölcsre vonatkozó kívánalmait teljesítsék. Aki szabadon nem tette, azt az állam kényszerítette erre. Szöges ellentétben a szabad akaratot valló keresztény dogmatikával, a vallás szabad megvallása helyébe a kötelező vallás és gyakorlás elvárása lépett. Ebből aztán adódtak visszaélések, ellentétek, és ezek ingatták meg a középkorban a jog kényszer-rendje és a vallás közötti érték-összhangot.

A hitújítás és a reneszánsz szellemisége párhuzamosan hatott oda, hogy az értékvalóság egységes szemlélete megbomlott. A protestáns szemlélet ugyan nem vitatta az isteni értékrend elsőbbségét, sőt e címen sokszor a katolikus egyháznál szigorúbban kívánta hívei – alattvalói – lelkiismeretét a protestáns uralkodó befolyásolni. Máglyák nem csak Konstanzbán és spanyol földön, Genfben és Angliában is lángoltak. Ennek következménye lett, hogy a polgári önállóság, a nemzeti egység, a hódítóval szembe fordulás csakúgy, mint az antropocentrizmus, a világi érvényesülés keresése és az antik hedonizmus feléledése arra indították a gondolkodókat, hogy ne vak hittel, hanem a természet rendjét keresve, a közjót elemezve iparkodjanak általánosan érvényes etikai valóságokat, alapokat és rendszereket feltárni, hirdetni.

Közben a keresztény etika alapértékeit több oldalról is érte támadás. A hatalmi politika az ember egyéni méltóságát, ember és ember egyenlőségét többszörösen, egészen az ember=áru modern rabszolgaságának elfogadásáig lealacsonyította. Az emberi élet értéke, más hatalmi szempontokhoz képest, ugyancsak leszállt. Gazdasági célokért véráldozatokat hozni természetessé vált. Az Egyház valaha megnyitotta a maga sorain belül a társadalmi felemelkedés reményét, a művelődés lehetőségét bárkinék: most ismét szigorú rendi kötöttségekkel, röghöz kötéssel, munkapadhoz kötéssel iparkodtak a gazdaság szükségleteit a jog bilincseivel is biztosítani.

A gazdaság, a gazdagodás szempontjai utat törtek maguknak minden módon. Felforgatták az otthonokat: tízezrek lettek földönfutókká, hogy kunyhóik és faluik helyén birkalegelők, vagy palotakertek terjeszthessék ki határaikat. Átrendezték a határokat: országok cseréltek gazdát. Kultúrközösségek pusztultak el a magasabb technika csapásai alatt: nemzetek, népek veszítették el életterüket, fertőztettek meg betegséggel, butultak el pálinkától, mások emelkedésének áldozataiként. Az öntörvényű nem-

zet és öntörvényű egyén kölcsönös szabadságának elismerése helyébe magasabb rendű állam és annak kegyéből élvezett szerény lehetőségek léptek.

A protestantizmus a szabadság, a reneszánsz a humánus, a felvilágosodás a tudományos igazság oldaláról ostromolták az állami abszolutizmusnak az egyház által is megszentelt várát, bástyáit. Támadták az Egyház egyetemesség-igényét nemzeti-territoriális oldalról, kontemplatív testületeit a hasznosság szempontjából, vagyonát, felhalmozott kincseit a tőke elvonása okán: saját elveit fordítva vissza ellenében. Mindezek értékekre hivatkoztak értékekkel szemben, ami az értékek óhatatlan relativizálódását idézte elő, azok valóságát, ontológiai jellegét ingatta meg. A jog erkölcs-hordozó/értékvalósító fogalma helyébe az állam szankcionálta szabály mindenhatósága lépett: az egyház már nem a *civitas dei* tökéletes társaságának rendjét alakította, hanem sok más közösség mintájára, egy rendet a sok között, hatalmi súlyával arányban egyre fogyó tekintéllyel a hatalmas, világra kiterjedő, egyéb hatalmi rendszerek között. Egy-egy ilyen rendszer súlyát, érvényét nem értéktartalma adta többé, hanem az őt szankcionáló hatalom tekintélye. A jog a hatalmas állam eszköze lett, annak meghatározójából. Végső stádiumában a jog formális szabályrendszerre vált, ebben sem tökéletes, a logika és matematika tisztaságával szemben eseti, érdek-kiszolgáló jellegű rendszerre.

Az erősek elkezdték berendezni a maguk világát: megpróbálták a szuronyokon kényelmesen ülni. A 19. század végén látszatra megszületett hatalmi egyensúly, alig-hogy megszületett, felborult – *bellum omnium contra omnes* váltotta fel. A győztesek megkísérelték a hatalmasok megegyezésével létrehozott elméletek alapján újra rendezni a „békét”: a kísérlet csődöt vallott, mert mindenki nyerni akart rajta, senki sem vállalt áldozatot érte. Új elméleti alapot kerestek, a társadalom, a többség érdekét a kisebbség elnyomásával: faji uralom, osztályuralom, megvezetett tömegek látszatdemokráciája a gazdagodás és csőd kettős lehetősége között iparkodtak a társadalom jogrendje segítségével a kevés kiváltságosok érdekét érvényesíteni – látszatra közakarattól. Érték a többség érdeke, lehetőleg számolható, kimutatható, felhalmozható érdeke. Ezt kell a jognak szolgálnia.

Keserves volt az ébredés az elaltatott valóságérzet álmából a 20. század szörnyű embertelen világára. Egy új, még általánosabb háborúra *omnium contra omnes*. Ahol meghirdetett céllá vált a másik kiirtása, high tech eszközeivel, mint a boldogság, vagy legalább az érvényesülés előfeltétele. Nem csoda, hogy mindennek megtapasztalása után a felsőbb szinten újra megszületett a vágy, az igény a béke rendje, az értékhor-dozó és megvalósító normák rendje után, és az első lelkesedés lendületében közös akaratot tükröző megfogalmazást talált. Megfogalmaztuk az ember elidegeníthetetlen jogait tartalmazó chartákat.

Értékeket, valós, az ember léte szempontjából lényeges, szükséges, szabadon megvalósítandó értékeket hordoznak a tételek. Ha mindenki szabadon elfogadja őket. Megtapasztaltuk, szuronyokkal, bombákkal nem megy. Ámde meghozták az új tételek a szabadságot, a létfeltételek biztonságát mindenkinek? Nem hozták meg. Elvárható, hogy elfogadják azokat mindazok, akik ismét kiszorulnak a döntést hozók közül, a biztonságban élők közül, a bőség asztalától? Hiú remény lenne. Mi hiányzik a természetjog, az emberi jogok rendjéből? A *legislator* felismerése, a *sacralitás* elismerése.

Tíz éve kíséreltem meg először a jogot élethivatásul választó ifjúságnak megmutatni, hogy az emberi jogok rendje a *ius divinum* rendjén, az emberi méltóság az Isten képeire teremtett ember méltóságán, a béke egyensúlya a gyengék, rászorultak, elesettek iránti odaadó (szerető) szolidaritáson alapul. Hogy az igazság tesz szabaddá bennünket, ha tekintet nélkül érdekre, valósága alapján elfogadjuk és mellé állunk, rendjének megvalósításán, áldozatok árán is, munkálkodunk. Hogy a keresztény erkölcs, a szeretet gyakorlata által állítható helyre a jog értéktartalma.

Az emberi jogok szilárdságát az Isten rendje adja. Nincs mögötte más kényszer, mint az értelem belátása. Elfogadásán vagy elutasításán mégis a létünk vagy pusztulásunk múlik. Alap nélkül nem áll meg a felépítmény. Az első nagyobb vihar összedönti majd és nagy rom lesz belőle. Rom, amely hirdeti az új Babel csődjét.

Európa pillérei közül a legfontosabb kibontását megkezdtük. Három pillér közül bármelyik kiesik, billen a biztonságos plató. Érdemes lenne erre idejében rádöbbenni.